

SZEMLE

PAPOK ÉS VILÁGIAK AZ EGYHÁZ NÖVEKEDÉSÉBEN

A „Jeunesse de l'Église” legutóbbi száma „Felépítem Egyházamat” címmel az Egyház szervezeti változásait tárgyalja. A cikkhez Franciaország legkiválóbb katolikus gondolkodói szolgáltatottak adatokat: P. Montuclard, Desroches, Chenu és Congar. Az alábbiakban P. Montuclard, Chenu és Congar fellogásából adunk szemelvényeket.

Az írók mindenekeelőtt megállapítják, hogy az Egyház szervezetének messzemenő átalakulása nemcsak mint lehetőség, hanem mint valóság tűnik fel előttünk. Nem kérdezik: az ilyen átalakulás lehetséges és az Egyház lényegével összeegyeztethető-e, hanem leszögezik, hogy ez az átalakulás folyamatban van; és ennek jelentőségét vizsgálják.

Ez az átalakulás — hangzik P. Monuclard tétele — természetes következménye annak a szerepnek, amelyet a világiak az Egyház jelenlegi életében játszanak. A világiak nagykorúsága tény, és mély kapcsolatban áll az emberiség egész szociális és szellemi fejlődésével. E tény szükség-szerű következményei bizonyos mélyreható változások az egyházi szervezetben.

Szabad a világiaknak ilyen hatást gyakorolniok az egyházi valóságok alakjára? Helyes-e, hogy ők magának az Egyháznak szervezetét is befolyásolják?

Hogy a világiak szerepét az Egyházban ebből a szempontból helyesen megítélhesse, P. Montuclard a szervezet szó jelentésének kétféle értelmét különbözteti meg: egy jogi-formális és egy egzisztenciális-konkrét értelmet. Az első magában foglalja a megszóvegezett dogmák és törvények teljességét, a hit és az egyházi intézmények szabályait. A másodikba tartozik a hívők mentalitása, a vallásos szokások, mindaz, ami a hit és az egyházi intézmények tényleges állaga. Ez a két rendszer nem áll ellentétben egymással, de különbözik egymástól. Fontos, hogy tisztázzuk, milyen viszonyban állnak egymáshoz.

A tényleges szervezet nagyrészen a jogi szervezettől függ — (a liturgia gyakorlása a rubrikákat követi, a vallásoktatás az egyházi tanítói hivatalt, az egyházszervezet a kánonjogot, és így tovább). De ez csak egyik oldala az éremnek. Igaz, hogy bizonyos esetekben a valóság tökéletesen alkalmazkodik a törvényhez, így a keresztény házasság érvényessége szempontjából; de sok más esetben a szerkezet már megmutatkozik a tényekben, mielőtt még törvények vagy hivatalos formulák erősítenék meg. Cardijn például előbb hozta létre a munkásifjúság mozgalmát, mintsem

hogy bármelyik egyházi hatóság foglalkozott volna az ifjú-munkásság problémájával. És számtalan ilyen eset van. Amikor a valóság átalakul, fokozatosan alakítja a jogi szerkezetet is, amely önmagából nem változik meg.

Mindezt a teológusok elméletileg igen jól tudják, de e jelenségek valóságával szemben igen könnyen csődöt mond a keresztyén öntudat. Ez ugyanis hajlamos arra, hogy az Egyház jogi szemléletéből közvetlen Krisztus láthatatlan egyházának eszméjére csapjon át, és figyelmen kívül hagyja az Egyház látható valóságát. Az Egyház azonban tulajdonképpen olyan magatartást tanusít, mint minden egyéb, ami eleven; és él csak azután szemlélődik. Csakhogy élete olyan testé, amelynek lelke a Szentlélek.

Ha ez így van, akkor világos, milyen nagy jelentősége van mind-ebben a hívők közösségének, amelyet a megkereszettek összessége adkot. A pápa és a püspökök e „szentek egyességének”, ennek az eleven templomnak a szolgálatában állanak. Az Egyház életében tehát döntő szerep jut a világiaknak.

Ez a szerep természetesen nem olyan, hogy a hierarchia feladatkörét kiegészítse vagy éppen körülhatárolja; a hierarchia a maga területén független és korlátlan. A világiak együttműködése az Egyházban más természetű. A hierarchia felelős a jogi szerkezetekért; a világi rend viseli nagyrészt a felelősséget a tényleges szervezetekért. Az ő feladata, hogy az Egyház életét fenntartsa. Éppen ezáltal működik együtt a többi szerkezeti tények átalakulásában. Ha valóban az Egyház szelleméből él, akkor megújítja és megfiatalítja az egyházi szerkezeteket; ha viszont az Egyháztól idegen szellemből él, akkor az egyházi szerkezetek megmerevítéséhez vagy elfajulásához vezet. Az Egyház Istentől kapja életét és ezt az életet a hierarchia juttatja el hozzá. De hogy azután az Egyház testében hogyan hat és gondolkodik; az szokásokat és berendezkedéseket megtölti-e és milyen tartalommal; az nagyrészt attól függ, a hívők összessége miként fogadja el vagy korlátozza ezt az életet.

Az Egyház a valóságban, háromszáz millió hívője között, igen nagy százalékban középszerű embereket foglal magába. Éppen ezért első pillanatra úgy látszik, hogy a megkereszettek összessége inkább nehézkes ellenállási tömeg minden eleveenséggel szemben és súlyával csak terheli és akadályozza az egyházi szerkezetet. Neki tulajdonítható, hogy a plébániák megmerevedtek, hogy a szentbeszédek a félelemre támaszkodó moralizmussá fajultak, hogy az óvatosság, a figyelmeztetések és tilalmak mentalitása győzött, hogy a teológia bizonyos tanokat eldurvított vagy kevésbé megrázókká tett (például a bűnről és megváltásról szóló tant). Ilyenformán az Egyház egész „elpolgáriásodása” a kispolgárok középszerű tömegének számlájára írandó

Ettől azonban nem szabad visszarettennünk, hiszen az Egyház nyitva áll a bűnösök számára, sőt egyenesen a „bűnösök Egyháza”, és elengedhetetlen életfeltételeinek egyike, hogy Isten előtt bűnösnek tudja és vallja magát. A középszerűségnek ez a fajtája nem jelent számára veszedelmet.

Csakhogy — folytatja P. Montuclard — van a középszerűségnek egy másik, valóban veszedelmes fajtája is. Két megjelenési formája van — ezeket már Szent Pál is ismerte —, az egyik a „pogányok” naturalizmusa, a másik a „zsidók” racionalizmusa. Naturalizmus és racionalizmus itt azon-

ban nem általánosabb értelmükben veendő, hanem mint Istennel szemben tanúsított meghatározott magatartás. Mindkettő ellentétben áll az igazi Isten-gyermekséggel. Az egyik, a racionalizmus emberi mértékeg szerint ragaszkodik a maga kiválasztottságához, rítusaihoz és erényeihez, de becsukja szemét a történelem irracionális elött. A másik, a naturalizmus ösztönössé teszi a természetfölöttit, természetivé teszi a hitet és a keresztény tanítást a „vallásos érzéssel” akarja helyettesíteni. Ez a két szellemi magatartás mindig jelen van és mindkettő üressé fosztja a hit, a kegyelem és a kereszt tényét. Végeredményben ezek az okai az egyházi szerkezet minden megmerevedési jelenségének.

A jobbak ugyanakkor mindig fölülemelkednek ezen a közepszerűségen. Szellemi vonalon itt is érvényes a „szegények” harca a „gazdagok” ellen, a kicsinyeké a farizeusok ellen, a keresőké a kielégítettek ellen. Egyetlen fegyverük a személyes megtérés a kegyelemhez. Nekik köszönhető, hogy az Egyházban állandó ellenhatás érvényesül a megmerevedési törekvésekkel szemben. Ez a személyes megtérés hozza létre az Egyházban a megújulást; azt jelenti, hogy a kegyelem minden emberi fáradozásnál fontosabb, a hit minden józan megismerésnél magasabb, a szeretet minden egyéb önfeláldozásnál lényegesebb. Manapság a világban itt is, ott is valóságos mozgalom tapasztalható ennek a „tisztá” kereszténységnek irányában. A légbalabban türelmetlenül törekednek a szentség után és ugyanilyen türelmetlenséggel hangzanak fel ama hangok, amelyeket prófétáinak lehet nevezni és amelyek a megmerevedés idejében éppoly fontosak a megújuláshoz, mint a szentek léte. Mert a próféta látja a valóság és a cél közötti távolságot, munkára hív és munkálkodni kezd; nem mindig szent, de mindig a szentség nevében követel.

Voltak idők, amelyekben az egyház volt az a kristályosodási mag, amely köré az egész szociális rend lerakódott. Ilyen időkben az Egyháznak nem kellett aggódnia szerkezeti fejlődéséért; olyankor természetesen minden más tényező felett állt, mert minden egyébként ő volt az eszményképe, mint például a középkori kereszténység idején. Amikor azonban az egyházi meg a szociális szervezet már nem áll egymással összeköttetésben és ez utóbbi a maga továbbfejlődését az Egyházra gyakorolt mindenféle visszahatás nélkül érheti el: akkor az egyháznak el kell hagynia régi „emlékeit”, szokásait és meg kell fiatalodnia. Ez történik ma, és nyilvánvaló, hogy nem könyvek és információk kerülőútján történik, hanem az Egyház lelegevenebb tagjainak az új világ szervezeteivel való mindennapi együttélése által. És ma jobban mint valaha, azoknak az oldalán található az Egyház igazi érdeke, akik utat törnek, új gazdasági és szociális rendért harcolnak, a profán világban állnak, vagy a munkás-missziókban működnek. Az Egyház igazi reménye, hogy vannak világiak, akik egyidejűleg egészen a világban és egészen az Egyházban élnek.

Az emberiség történelmi haladása és az Egyház haladása — mondja P. Montuclard — széttephetetlen kapcsolatban áll. Mindkettőt ugyanazok az erők mozgatják és ugyanazok az ellenállások akadályozzák. És éppen ebben rejlik a világiak mai nagy feladata. Kettős felelősséget hordoznak.

A világi ember nem töltheti be hivatását az Egyházban, ha megelégszik azzal, hogy passzívan elfogadja a Szentlelket és behúnyt szemmel átengedi magát az élet sodrának. Az élet szelleme kezdeményezésre ser-

kenti, és neki ezt a hívást nem szabad visszautasítania. A kezdeményezésnek fontos szerepe van az Egyházban: enélkül veszendőbe menne a személyi kapcsolat kifejezési lehetősége a hívő és Krisztus között; enélkül a keresztény élet örömtelen és gerinctelen lenne. Ez újítja meg az Egyház testét. De nem erőszakos forradalom. Csaknem öntudatlan; nem elképzelt tervezet megvalósítása, hanem érlelődés a szeretetben. Nem szembeszáll az Egyházzal, hogy megítélje, hanem magának az Egyháznak életéből sarjad. Ez azonban azt is jelenti, hogy semmiféle megújulásnak nem szabad elvesztenie a kapcsolatot a középszerűek tömegével; akik ugyancsak az Egyházhoz tartoznak. A szentek és próféták mindig megőrizték a közösséget a bűnösökkel. Büntelen Egyházzal csak az eretnekek álmodtak. A valóságban az Egyház a szeretet egysége.

Ilyen szempont szerint kell a világiaknak a hierarchiához való kapcsolatukat felfogniok. Ha az Egyház pusztán csak földi egyesület lenne, akkor a világi ember viszonya a püspökhöz egyszerű alárendeltségi kapcsolat volna. Minthogy azonban az Egyház eleven szervezet: ez a viszony egyidejűleg a szoros összetartozás kapcsolata is. E viszony elkorcsosulása a valóságban sokkal kevésbé a világi rend függetlenségi törekvéseivel függ össze, amelyekre a hierarchia hatalmi követelésekkel válaszolna; az elkorcsosulás inkább a mértéktelen passzivitás következménye. A laikusnak tudatában kell lennie annak, hogy befolyása az Egyházra nem érintheti a jogi szerkezetet, viszont a konkrét szerkezettel kapcsolatban életet vagy halált jelenthet.

P. Chenu nyíltan felteszi a kérdést: ha nyilvánvaló, hogy a szociális szerkezetek megváltozása a legmesszebbmenő hatást gyakorolja az egyházi szerkezetekre: nem kell-e megdöbbenni attól, hogy az Egyház ennyire érzékeny a profán világ forradalmi iránt? Válaszol is a kérdésre. Szerinte mindazt, ami e téren ma szemünk előtt végbemegy, éppen ellenkezőleg áldott szerencsének kell tekintenünk, mert új megvilágításban le tudjuk olvasni róla a keresztény üdv-gazdálkodás lényegét.

Az Egyház — mondja — titokzatosan ellentmondó módon „Krisztus kortársaivá” tesz minket a hitben, amely semmiképpen sem történelmi és pszichológiai láthatósága egy vallásos tapasztalatnak, hanem Isten bizonyossága mibennünk. Istennek e jelenléte a haladás és szociális fejlemények immanenciájával szemben a transzcendenciát jelenti. Az Egyház azonban egyidejűleg Krisztus időleges teste is; ezt a testet pedig a történelmi emberiség alkotja. Szent történelem ez és egybeolvad az emberiség sorsának külalakjával. Ez a megváltás egyik paradoxona. Az emberiség haladása nem egyéb, mint „az állandó megtestesülés mindig drámai és mindig új anyaga, amelyből az emberi társadalom kialakulásának ténye sincs ki-rekesztve: sőt, amaz éppen emebben tökéletesedik”.

Nem a mi feladatunk — folytatja P. Chenu —, hogy a konkolyt a búzától elválasszuk és csak a „tisztákat” soroljuk be Krisztus misztikus testébe. Minden ember, de minden közösség is hivatott arra, hogy felvétesse bele. Az elmúlt XIX. század hamis spiritualizmusa az Egyháznak éppen ezt a misztikus realitását ismerte félre. A kereszténység más, mint az igaz, jó és szép plátói eredetű metafizikája, mely végül is ahhoz az idealizmushoz vezetett, amely ellen Marx fellázadt. A keresztény nem idealista, hanem nagyon is érzékeny az egyéni és a kollektív emberi élet

szerkezete iránt, rendelkezik amaz evangéliumi figyelemmel az emberi valóságok iránt, amelyről Maritain beszél, éspedig a gazdasági alapoktól kezdve. Kétségtelenül előfordulhat, hogy az Egyház e téren túlságosan is belekapcsolódik a világ dolgaiba, ami veszélyt jelent. De ettől a veszélytől való féltünkben átengedni ezt a valóságot önmagának: farizeizmus lenne. Csak az téveszti el a célt, aki az ilyen fáradozásnál eltávolodik az Egyháztól. Aki hű marad az Egyházhoz, megmarad a megváltó megtestesülés vonalán is. És éppen ezen a vonalon játszódik le az egyházi szerkezetek szellemi és apostoli működésének átalakulása is, ami ma a profán világ hatása alatt megy végbe és amiben a megtestesülés rejtett törvényei mutatkoznak meg.

Nem először történik, hogy az Egyház a profán világ átalakulásával kapcsolatban egész szerkezetét megváltoztatja.

Alapítása idejében, amikor a keresztény közösségeknek még semmiféle politikai szerepük nem volt, az Egyház a maga szervezeteit és belső összefüggését nem a világi hatalom ellenében alakította ki — bár a világ akkor ellenségesen állt szemben vele —, hanem egyedül a maga vallásos értékeinek kifejlesztésével. A civilizáció, profán valóságaival és azoknak egyre növekvő autonómiájával, természetes hátterét alkotta a keresztény igazságoknak és nem veszélyeztette azokat.

Konstantin korában a politikai társadalom elismeri, sőt át is veszi a kereszténységet. Ezzel megkezdődik a kereszténységnek az a története, amelyben világi és szellemi kör oly szorosan összefonódik egymással, hogy nagyon gyakran össze is keveredik. Időnként megnyilatkoznak e keveredés veszélyei is; de mégsem árnyékolják be e „szakrális” kereszténység nagyságát és jó hatásait. A középkori kereszténység — mondja Chenu — valódi megtestesülés volt, éppen azért, mert a történelemben testesült meg.

Az emberiség növekedésével azonban az Egyház védő szerepe a világi vonatkozások szempontjából egyre jobban elvesztette létjogosultságát. A nemzeteknek már nem volt szükségük az állam oltalmazóiként a püspökökre. Az új művelődési központok erősen csökkentették a szerzetesrendek kultúráját fenntartói és áthagyományozó jelentőségét. A pápa feladja azt a funkcióját, melyet mint az államok együttélésének irányítója vitt. A jótékonyági és szociális szervezet átmege a profán társadalom kezébe; a nevelés joga a család világi joga lesz; maga a kereszténység is már nem „szakrális” többé, hanem profán.

Ez a fejlődés természetesen súlyos veszélyeket rejt, amelyeket nem titkolhatunk el magunk előtt. A keresztény a reneszánsz óta súlyosan szenved a kultúra és a hit világának szétválása miatt. Ez a szakadás végül is korunk „laicizmusához” vezetett. Az Egyház ezáltal azonban azt a nyereséget is elkönnyvelhette, hogy egyre spiritualisabbá válhatott. XII. Pius korunk forradalmain át egyedül misztikus valóságával és földöntúliságával határozhatta meg az Egyház létét. Az Actio Catholica sem annak kísérlete, hogy az Egyház rátegye kezét a világi érdekkörökre. Lényegében tiszta laikus mozgalom klerikalizmus nélkül; tiszta keresztény megvalosulás, amint azt a pápák megnyilatkozásai ismételten hangsúlyozták. Korunk minden eddiginél inkább teszi képessé a keresztényt arra, hogy az evangéliumi üzenet szellemi lényegét és a maga világában való kovász-szerepét megérthesse. A keresztények egész haladó szárnya megértette ma ilyen-

értelmű feladatát. Nagyon jól tudja, hogy ő „megvalósít”, „tanúságot tesz”, tanúságot kell tennie, és ez több, mint az, amit régebben „hódításnak” neveztek. Bennük valósul meg Krisztus parancsa: „Atyám, nem azt kérem, hogy vedd ki őket a világból; azt kérem, hogy őrizd meg őket a gonosztól”.

Az egyházi szerkezet változása: tény. P. Chenu hangsúlyozza: az Egyház elevensége éppen abban mutatkozik meg, hogy tud mindegyre megújulni és ebben a megújulásban növekedni. Minden azon múlik, vajjon ezt a változást az egyházban helyes úton valósítják-e meg. P. Congar szerint kétféleképpen lehet újításokat bevezetni az Egyházba. Vagy azt az újat tekintik adottságnak, amit be akarnak vezetni, s akkor ehhez kell az egyházi valóságot alkalmazni; vagy az egyházi valóságot tekintik annak, s akkor ahhoz kell az újításnak alkalmazkodnia. Hogy melyik utat kell a kereszténynek választania, azt igen tanulságosan világítja meg az ökümenikus törekvések példája. A nem-katolikus ökümenikus mozgalom mindeddig általában a keresztény vallások különbözőségéből indult ki s úgy véli, ehhez az adottsághoz kell az egységesítést alkalmazni. Egy katolikus „ökumenizmus” ezzel szemben sohasem felejtheti el, hogy Krisztus és az apostolok Egyháza fennáll; neki ebből az adottságból kell kiindulnia és ebben kell érvényesítenie a katolicitás végtelen erőforrásait, hogy a keresztény valóság minden törvényes változatát az Egyházba kapcsolhassa bele. Minden valóban katolikus megújulásnak magának az Egyháznak az elveiből kell kiindulnia.

Az Egyház multjában szigorúan kötelező elemek vannak: a Szentírás, a dogma, minden egyhangúlag igaznak tartott tanítás, az egyetemes egyházi élet minden ténye. Más egyházi valóságok, mint például a liturgia, úgy át meg át vannak szöve az Egyház lényegével, s annyira az Egyház alakította ki őket, hogy a katolikusnak nagy tekintéllyel rendelkező irányvonalat mutatnak, ha nem is követelnek olyan abszolút engedelmességet, mint az előbbieket. De van ezenkívül még sok tanítás, történelmi tény, különleges forma, amely csak momentuma vagy szemlélete a keresztény hagyománynak. Ahhoz, hogy az Egyház lényegéből élhessünk, a tanu és a hagyomány ama legelső elvei alapján kell élnünk. Hogy egy újítást ne gépiesen kényszerítsünk rá az Egyház életére, hanem a megújulást mint az egyházi élet igazi kiteljesedését valósítsuk meg: éppen ennek az életnek a legmélyebb alapjait kell megvizsgáljunk.

A modernizmus például világos esete az Egyház téves megújítási kísérletének. Az Egyházat nem lehet valamely meghatározott modern formával oly módon egyeztetni össze, hogy azt minden további nélkül belekapcsolják az Egyházba. Hogy igazi kiegyezést lehessen létrehozni, sokkal mélyebbre kell nyúlni és ezt a művet csak nagyon ritkán viheti végbe egyetlen ember: többnyire egész generáció munkája és élete szükséges hozzá.

Másrészt magának az Egyháznak is kötelessége, hogy ily módon a maga megfiatalításán dolgozzék. Magának az egyháznak: vagyis nemcsak a hívők összességének, hanem mindenekelőtt a hierarchiának is. Ennek szerepe az összességben elsősorban kétségkívül megőrző és mérséklő. Ő a hagyomány őrzője és magyarázója. És ez a feladata minden újítással szemben is rendkívül fontos és a futó látszattal ellentétben pozitív is: mert

hiszen éppen ezért nem elégedhetnek meg az újítók a gépies alkalmazkodással, hanem az Egyház elvei alapján kell gondolkozniok és cselekedniök. De ez a mérséklő szerepe semmiképpen sem mentesíti a hierarchiát attól a kötelezettségétől, hogy maga is a hagyomány ama mélységével való érintkezésben éljen, amelyből az új megszülethet. És a gépies újítási kísérletek elhárítása érdekében — írja P. Congar — szabad kitennie magát a régihez való éppoly gépies ragaszkodás veszedelmének.

KOROK ÉS PILLANATOK

Jegyzetek Virginia Woolf regényeiről.

Divatos író Virginia Woolf, a modern angol irodalom egyik legkiválóbb nőírója? Nem állnak rendelkezésünkre statisztikai adatok arról, hányan olvassák hazájában és hányan olvassák nálunk. Annyi biztos, hogy a Woolf-regények megjelenési példányszám és kölcsönkönyvtári kelendőség tekintetében nem veszik fel a versenyt az irodalom és a ponyva határárn álló álirodalommal, a bestsellerrel, de ha vizsgálódási területünket leszűkítjük a világirodalmi értéket képviselő „minőségi irodalomra” és statisztikai adatok híján, személyes tapasztalatainkra hagyatkozunk, megállapíthatjuk, hogy Virginia Woolf nemcsak a céhbeli írója: Huxleyval, Morgannel, Maughammal együtt befogadta a magyar olvasóközönség. Sőt híre, — akárcsak Prousté, Joycezé — túljutott olvasói táborán: csodálatos hőseről, Orlandóról azok is hallottak, akik egy sort sem olvastak Woolftól. A közvélemény őt is besorozta az irodalom forradalmárai, a regény formabontói közé. Méltán. Már első jelentősebb regényében, a *Mrs. Dallowayban*¹ (1925) is felbontotta a regény hagyományos kereteit: egy középkorú londoni hölgy Clarissa *egyetlen napjának históriája* ez a könyv. Clarissa reggel bevásárlásra indul, a városban néhány ismerősével találkozik, vagy csak épp elhaladnak mellette és a párbeszédekben, vagy Clarissa tudatának tükörképében felvillan életük néhány mozzanata, magukba zárva egész emberi sorsukat. A délelőtt folyamán váratlanul betoppan Clarissához fiatalkori szerelme és önzetlen barátja, Peter Walsh. Most érkezett Indiából, beszélgetnek, Clarissa közben a cselédségnek ad utasításokat, mert az egész nap Clarissa estélyének előkészületeivel telik el és a harangok kongása jelzi újra meg újra a regény több pontján, hogy közeledik Clarissa fényes estélyének ideje, amelyen nem történik semmi különös azonkívül, hogy a miniszterelnök megjelenésével tüntette ki Clarissát és egy idegbeteg fiatalember, Warren Smith öngyilkosságának híre átfut az estélyen.

De a legnagyobb megdöbbenést Virginia Woolf másik regénye, az *Orlandó*² keltette a huszas évek végén. Az *Orlandó* híre már egy kicsit hírhedség is: a reformátoroknak, lázadóknak, de leginkább különcöknek kijáró gyanakvással emlegetik *Orlandó* csodálatos történetét, aki a könyv

¹ Clarissa. Fordította Nagypál István, 1947.

² *Orlandó*. Fordította Gyergyai Albert és Szávai Nándor, 1945. A bevezető tanulmányt Gyergyai Albert írta.

elején, 1586 körül még szaracén-fejet hasogató daliás ifjú, Erzsébet királynő kedvence, a regény végén pedig, 1928 október 11-én, átélve különböző korok változatos kalandjait, csillogó élményekben gazdag pályadijnyertes költőnő, mert egy titokzatos mély álom közben nemet változtatott.

Körülbelül ennyi az, ami Woolf oeuvrejéből a „levegőben van”, amit azok is ismernek, akik semmit sem olvastak Woolftól, csak a hírét hallották. Ehhez a képhez járult a Flush¹ magyarnyelvű megjelenésével még egy adat: Woolf egy kutya szemén keresztül és tapasztalatain át mondja el a Browning-házaspár történetét.

Tehát elsősorban a kuriózumszerű adatok ragadtak meg a köztudatban. Aki csak ezeket a kuriózumokat ismeri Woolfból, aligha lát többet írói trükkjénél, különködő hatásvadászatnál.

Virginia Woolf regényeinek végigolvasása után azonban ráeszmélünk arra, hogy amit a köztudatban kuriózumként emlegetnek, ami különködésnek tűnik: — a regény idejének kitágítása az Orlandóban, összehúzóítása az Mrs. Dallowayban, vagy még nagyobb arányokban, néhány órára sűrítve, a To the Lighthouseban, vagy egy ismert életrajz újrapergetése mély intuícióval, egy kutya szemlencséjén át és érzéki benyomásain keresztül — mind *fontos szerkezeti elemek*; a Woolf-regények tartalmi lényegének legalkalmasabb kifejező eszközei, amelyek épolyan elválaszthatatlanul és leoldhatatlanul hozzátartoznak a Woolf-regények mondanivalójához, mint versben: forma a tartalomhoz.

* * *

Mi az a tartalmi lényeg, az a „mondanivaló”, amit ilyen szokatlan keretekben, hagyományromboló formákban fejez ki Virginia Woolf? Az úttörő formai keretekben egy örök írói ambíció merész és megismételhetetlenül egyéni kísérlete ölt testet: *Virginia Woolf az életet akarja megragadni szakadatlan áradásában, hullámszerű dinamikájában*, ahogy egyik hőse vallja: „a lebilincselő, végtelen gazdag életet”.

„A hagyományos és a pillanatnyilag legdivatosabb irodalmi formák közül — írja Woolf tanulmányában — kisiklik az, amit keresünk, amit életnek nevezünk.” A hagyományos regény szerkezeti gerincét a történeti eseménysor adta: fonalrafűzve kaptuk egy ember sorsának, egy város vagy egy család történetének kronológikus sorrendben, egymásután következő jelentős mozzanatait, a történelmi csomópontokat. (Egy példa a sok közül: Flaubert: Madame Bovary.) Ha Woolf követi a hagyományos formát, aligha tudta volna megvalósítani, vagy megközelíteni azt, amire vágyott: az élet folyamának tökéletes visszaadását. Mert a woolfi életérzés szerint nem a történelmi csomópontokban, a nagy eseményekben szívjuk magunkba az élet lényegét, hanem a *váratlan pillanatok* ajándékaként élénkhangú gazdag és sejtelmes látomásokban. „A hirtelen, a haszontalan, a vad dolgok fontosak — vallja Orlandó —, ami vörös, kék és bíborszínű, egy buggyanás, egy szökellés, ami tiszta minden folttól, függéstől, emberi szennytől és önzéstől, egy játékcsónak a Szerpentineon, csoda, elragadtatás, önkívület, igen, ez a fontos, az önkívület.” Woolf megérezte, hogy a színekben, hangulatokban és hangokban tobzó életből többet tud élményi valójában megmenteni az irodalom számára, ha az élet állomás-

¹ Flush. Fordította Rónay György, 1947.

pontjai és Clarissa életének történelmi tengelye helyett, az *élet teljes keresztmetszetét* ragadja meg: egyetlen napot hasít ki Clarissa életéből. Egy júniusi napot, amely magába olvasztja a többi szürke hétköznap lenyomatát és csak abban különbözik a többitől, hogy váratlanul megjött Peter, az önzetlen barát és a nap minden percét a közeledő estély láza ragyogja be. Ezt a néhány órai időt — reggeltől az estély csúcspontjáig — helyezi nagyító alá, módszerének alaprendelése a novellairó módszerével rokon. Clarissa tudatfolyamán át a váratlanul felbukkanó emlékképekből, a spontán asszociációkból megismerjük Clarissa egész életét, és mindazoknak a történetét, akikkel Clarissa személye ezen a napon valamiképp összefonódik.

Joyce példája bátorítólag hathatott Woolfra — tanulmányában is sokszor hivatkozik rá —, Joyce két hatalmas kötetben mondja el az újkori Ulysses: Bloom úr egyetlen napját, de Woolf *Joyce kárán is tanult*. Joyce a teljes tudatfolyamat totális és csupasz revelálására törekszik, Woolf válogat a felvetődő asszociációk és emlékképek között és finomít is rajtuk valamit, anélkül, hogy túlstilizálná őket. Joyce mikroszkópikus felvételeket készít minden pillanatról, kíméletlen bonckéssel vájkál hőseinek tudatalatti rétegeiben és animális ösztönvilágában, leírásai jelentékenyen gazdagíthatják a lélektant, de a pszichológia ilyen mohó beszabadulása az irodalomba, a joycei mű irodalmiságát kezdi ki. Míg Joyce boncolóasztaláról sem Bloom, sem Stephen Dedalus nem kelhet többé életre, Clarissa bevásárló körútja a reggeli forgalomban nyüzsgő Victoria Streeten és a Westminsteren át: *maga az eleven lüktetés, az éjszakai zsbibadságból magára ébredt pszésgó élet*. Joyce módszerét Arany János Vojtina Ars poetikájában, feltámasztott klasszikus anekdota pórja példázza, „ki szür alatt rikatta” az eleven disznót, mégse kapott olyan tapsot, mint az athéni, aki tulajdon hangján utánozta a malacvisítást. Woolf furcsa paradoxként: pontosan ismeri az *arany szabályt*, hogy belső monológok, asszociációk, külső cselekmények, hangulatfestések, leírások és emlékképek, párbeszéd és tájelemekből érkező impressziók milyen adagolásban szuggerálják az olvasóban az élet *szabálytalan áramlásának spontán élményét*.

Ez a harmonikus arányérzék azonban még mindig halott rend lenne, ha a felsorolt regényalkotó elemeket nem sodorná magával Woolf stílusának *dinamikus lendülete*. A „stílus dinamikus lendülete” Woolf esetében nem valami szónoki svádát jelent, vagy vulkánikus indulatot: egyik legszébb erénye a pátoszmentes egyszerűség. A stílus dinamikus áradását a Mrs. Dalloway első részében valósítja meg a legtökéletesebben. Clarissa elindul vásárló körútjára: „Micsoda reggel — gondolta Clarissa —, friss, mintha tengerparti gyerekek elé tárulkoznék. Milyen remek! Micsoda fejlesugrás! Mert mindig ez volt az érzése, amikor kitérte a francia ablak szárnyait Bourtonban — még most is hallotta a nyikordulást — és fejest ugrott a szabad levegőbe. Milyen friss, milyen nyugalmas volt a hullám csókja”. A bourtoni képekkel együtt megjelenik Clarissa emlékezetében Peter Walsh — most kell visszaérkeznie Indiából —, egy régi nyár, mikor náluk nyaralt Peter, de nyomban visszalandul a jelenbe, a csodálatos ragyogó reggelbe, egész lényével rátapad az élet áramára, „mint fiatalabb éveiben, mikor úgy szívta magába a színeket, a lét zengését, hogyha belépett egy szobába, betöltötte és gyakran érezte a feszültséget, ami a bűvart foghatja

el a vízbeugrás előtt". Az éjszakai pihenésben felfrissült vér együtt lüktet a nagyváros reggeli forgalmával: Clarissa különös érzelmi telítettsége kicsordul emberre, gépre, utcára, legszívesebben magához ragadná az egész világot és a *stílus átveszi a vér ritmusát*: „Az emberek szemében, a lendületben, torlódásban és lökdösésben, a fülsiketítő zajban és lármban, a kocsik, autók és buszok, teherkocsik tömkelegében, a hirdetőtáblákat cipelők kacsázásában, a katonazenekarokban, a kintornákban, a feje fölött elszálló repülőgép diadalmas berregésében és furcsa éles danájában benne volt az, amit szeretett; az élet, London, ez a júniusi pillanat”.

* * *

Miért ragadja magával az olvasót ez a reggeli kép, miért hat élményszerűen annyi irodalomból ismert és stereotípiává merevedett „reggeli hangulat” után? Mert Woolf nem elégszik meg a nyelv eredeti funkciójával, a gondolatközléssel, segítségül hívja a zenét is, az egyszerű gondolatközlést a *nyelv zenéjével* támogatja és ezzel a gáttöréssel jelentősen megkönnyíti az élmény útját a befogadóhoz, az olvasóhoz. „A valóság atomizálódott s új, másfajta belső renddé alakult; renddé, melynek törvénye nem a logika, hanem a zene — írja Rónay György¹ Woolffal kapcsolatban — s ez egyszerre kétfelől is árad a regénybe: a hasonlatok szakadatlan hullámverésének ritmusából, meg az írónak abból az érzéséből, hogy a világot csak ilyen dallambeli azonosulással lehet elmondani.” A nyelv zenéje néhol szinte grafikonszerű görbéjét adja Clarissa pillanatnyi kedélyhullámzásainak, s ahogy az idézett mondat („az emberek szemében”...) az elragadtatás szabadversszerű szárnyalása után a mondat végére megnyugszik („ez a júniusi pillanat”), érezzük, hogy Clarissa extatikus életöröme is lecsillapodott és észrevételünket a következő mondat igazolja: Clarissa ismét elábrándozik, a háborúra gondol és Mrs. Foxcroftra...

Néhol mintha az idő előrehaladását is a stílus zenéje érzékeltetné a vissza-visszatérő harangkongás mellett. Mire a Big-Ben órája déli féltizenkettőt jelez, a mondatok sodrása szelid hömpölygéssé bágyad és Clarissa extatikus felkiáltásait — Milyen remek! Micsoda fejesugrás! — epikusabb jellegű emlékeztetése váltják fel. Eleven képekben bomlik ki a múlt, de egy-egy közbevetett mondat jelzi, hogy nem szakadt el a jelentől. A múlt Woolfnál mindig a jelen keretében jelenik meg, mintha illusztrálni akarná Bergson elméletét: „az emlékezés nem visszatérés a múltba, hanem a múlt minduntalan betolakodása a jelenbe”. Ilymódon a múlt varázsa még eleve-nebb nála, mint Proustnál, az eltűnt idő nagy varázslójánál, mert Proust valósággal belezuhan az eltűnt időbe, a múlt teljes emlékét rekonstruálja és ezzel az eltűnt idő mult-jellegét, mult-hangulatát szinte semlegesíti. Woolf egyszerre két dimenzióban mozog: a jelenben és a múltban.

* * *

Ha Clarissa reggeli életmámora el is tempul az idő előrehaladtával, az élet rajongó, szinte vallásos szeretete, a *felkocozott szeszibilitás* egyik legfőbb vonása marad Clarissának is, de épúgy valamennyi Woolf-hősnék, szeretik az életet: elsősorban a kifinomult élvezeteket, inkább a „szem

¹ Rónay György: Az idő forradalma. — Magyarok, 1947. III. évf. 6. sz.

örömeit", mint az érzéki gyönyöröket. Az Orlandó elejétől végig a színek és a hangok végtelen áradata és varázslatos játéka: Woolf prizmája számtalan színbe tőri az egyszínű fényt és minden színnek ezer változatát ismeri. A Browning-házaspár életrajzának tolmácsolására sem véletlenül választotta ki Elisabeth Barreth kutyáját, Flusht: a kutya fokozott szenzibilitásával *fogékonyabb az érzéki benyomásokra*, mint az ember: „Flusht sokkal jobban elkápráztatta, amit szagolt, mint az, amit látott. A lépcsőház tűzhelynyílásából a frissen sütött ürühús, a zsírral locsolgatott vadhús és a lassú tűzön fővő húseves meleg gőzzel hullámoztak elő. Ez étkek aromáihoz másfajta is keveredtek, szép sorjában: cédrusé és szantálfaé, hím és nőstény testeké, inasoké és szobalányoké, kabátoké és nadrágoké, krinolinoké és mantilláké, csipke- és bársonyfüggönyöké, szénporé, ködé, boré, szivaré. Ahogy egy-egy szobán áthaladtak, — ebédlőn, szalonon, könyvtáron, hálón, — mindegyik lehelt egy-egy ízt abba az illatgomolyba, melyet Flush kíváncsian szimatolt, míg lassan rakosgatta egymás elé apró lábait, élvezve, hogyan süppednek bele a vastag gyapjúba, hogy simogatja, becézi, ölelgeti őket, hogyan borul össze fölöttük a dús szőnyeg”. Mintha Flush extrém változata, vagy karikatúrája lenne Woolf minden impresszióra érzékeny emberhőseinek!

* * *

Ha forrását keressük ennek a szenvedélyes vitalizmusnak, amely a Woolf-regények valamennyi hőjét szoros rokonságba fűzi egymással, a legvalószínűbb feleletet az Mrs. Dallowayban kapjuk, mint általában minden olyan problémára, amely a sajátos woolfi életérzést, életszemléletet, vagy írói módszerét érinti. A Mrs. Dalloway néhány mély részlete rávilágít arra, hogy a Woolf-figurák életmámore, felfokozott szenzibilitása, az *elmúlás fojtogató élményéből fakad*. Minden élvezetük mélyén ott lappang valami ősi félelem, mint az utolsó perceiben is mézet nyalogató egér vermének alján a szörnyű unikornis, a Kazinczy-kódexbeli jámbor történetben. A sok szín, az élet tékozló pompája, az emberek pezsgő feszültsége és Clarissa fényes estélyei, mind a horror vacui reménytelen sötétjét takarják és a kikerülhetetlen elmúlásról terelik el a figyelmet, de a megsemmisülés víziója mindig akkor tör rájuk, amikor egész lényükkel az élet ízeit szívják magukba. „Aki jobban érzi az életet önmagában, jobban érzi a halált is — írta Szerb Antal¹ irodalomtörténetében — nemcsak a kihagyás sötét óráiban, hanem az életteljesség csúcspontjain is, amikor valami suhanó borzadás figyelmeztet a bekövetkező apályra és az örök apályra.” Clarissa pompás reggeli sétáján a Bond Street felé igyekezve arra gondol, „számít hát az, hogy elkerülhetetlenül meg kell szünnie egyszer mindenestül: hogy mindez megy tovább a maga útján, önelküle is? vagy talán nem vigasztaló az a hit, hogy a halál tökéletes véget jelent: és mégis London utcáin a dolgok árapályán, itt vagy ott tovább él ő is, Peter is, egymásban élnek, s ő is részük — ezt bizonyosra vette — az otthoni fáknak, ennek a csúnya háznak, amely lassan darabokra mállik, része olyan embereknek, akiket nem is ismer, ködfátyolként terül el az emberek között”.

„Vagy talán nem vigasztaló hit, hogy a halál tökéletes véget jelent?” — kérdezi Clarissa és a következő mondat akaratlanul is azt illusztrálja,

¹ Szerb Antal: Magyar Irodalomtörténet, 194. l.

hogy ahol hiányzik a transzcendens távlat, a földöntúli lét reménye, ott *maga az élet divinálizálódik*: fák és omló viskók telnek meg spiritualitással, a tárgyak reális határai egybemosódnak, az ember túlnő saját határain. „A modern regény eljutott a valóság határainak feloldásához, a valóság egyetlen gomolygó és kontúrtaian fölttá szublimálásához — írja Rónay György¹ —, amivel voltaképpen meg is semmisítette a valóságot: oly minőségi változást okozott benne, amilyen a víznek gőzzé válása; a fogható valóság foghatatlan párává lényegült át s megszűnt a regény számára az a lehetőség, hogy cselekményt, folyamatot ábrázoljon.”

A Mrs. Dalloway bármennyire is átszínezi a valóságot, mégis minden lapja mögött egy élet tapasztalatát és élményeit érezzük, egy-egy képénél saját életünk tudatalá süllyedt pillanatai szállnak újra felszínre. Az Orlandóban már elvesztjük ezt a talajt. Orlando különböző korszakokat összevillantó káprázatos szívárványjátékában beteljesedik a valóság határainak feloldása és ez a folyamat a Wavesben folytatódik. Ha az Orlandót úgy olvassuk, ahogy Gyergyai Albert ajánlja a magyar kiadás bevezetőjében, különösebb értelmet nem kutatva, csak ráfeledkezve a szép mesére, több részlete, elsősorban a „nagy fagy” leírása, kitörölhetetlen nyomot hagy bennünk, de a Mrs. Dalloway életlátásunkat módosító és gazdagító élménye nem ismétlődik meg újra. Talán Clarissa emberi szorongását hiányoljuk legjobban ebben a századokon átutazó csodahősben, az elmúlás gondolatával dacoló Orlandóban.

A valóság felbomlása a Wavesben kulminál. Szerb Antal² azt írja erről a regényről, hogy „már túlságosan költői ahhoz, hogy jó regény legyen. Hat ember párhuzamos életéről szól ez a könyv. A regény felbomlik hat-hat prózai költeményből álló csoportra, mindenegyes monológ lelki helybenjárás, pedig a regénynek az idő múlását kell érzékeltetnie”.

* * *

A Waves már nem kelti a kerek egész benyomását, mint az Orlando, vagy a Mrs. Dalloway. Woolf az apró szerkezetű elemeket (fejezettörédekeket) is egyéni módon kapcsolja össze. Az Orlandóban lusta folyóként hömpölyögve kanyarog hasonlatról-hasonlatra és szinte észrevétlenül sikklik át az egyik részből a másikba. A Mrs. Dallowayban csak éppen összeférel az egymásután következő részeket. Ez azonban nem azt jelenti, hogy Woolf gyöngé szerkesztő: mint kifejtettük, a woolfi életérzésben a történelmi elemeknek nincs döntő szerepük, nem a történelmi tengelyre épül a regény. A Mrs. Dalloway és az Orlando mégsem hullik atomjaira, valami *belső struktúra* összefogja a különböző részeket. Ez a struktúra végső elemzésben közelebb áll a vers- (elsősorban a szabadvers), mint a hagyományos regény-szerkezethez. A Mrs. Dalloway közepétől, Peter Walsh déli előtti látogatásával kezdődően, Clarissában is, Peterben is érelődik a vágy, hogy beszéljenek egymással. De mindig valami közükbük ágaskodik, zavart félmondatokban vetélik el legfontosabb és kifejezhetetlenül bonyolult mondanivalójukat, nehezen fogalmazható érzéseiket: váratlanul betoppanó emberek, gátlások, kellemetlen asszociációk. „Majd az estélyen...” És a két főhősben lappangó nosztalgia szinte *észrevétlenül* a

¹ Rónay György: Valéry körül. Magyarok, 1948. IV. évf. 5. sz.

² Szerb Antal: Hétköznapok és csodák, 136. l.

regény belső tengelyévé nő és a regény azzal ér véget, hogy az estély delelőjén a vendégeivel bajlódó Clarissa végre elérkezik Peterhez. Mit mondtak egymásnak? — ezt már nem tudja meg az olvasó, a regény itt végetér, mégis a tökéletes befejezettség érzését hagyja bennünk, mert itt ért el a csúcspontjára, a regényen átvonuló belső feszültség már nem fokozható.

* * *

A műfaji határok elmosódása — ami bizonyos mértékig Woolf valamennyi regényében kimutatható — nem egyedülálló jelenség: egyik legfőbb vonása a század első két évtizedében született műveknek. Woolf írói szemlélete és módszere nemcsak azokkal rokon, akik közvetlenül hatottak rá: Bergsonnal, Prousttal, Joyceval, hanem valamennyi korabeli nagy formabontóval, pl. a francia líra forradalmáraival és olyanokkal is, akiket nem olvasott és akik őt sem olvashatták, mint Rónay¹ kimutatta, a magyarok közül Krudvyval, Kaffkával. Egy-egy összevillanó jelenet vagy leírás rádöbentti az olvasót a kortársirodalom titokzatos együttlélegzésére.

* * *

Halász Gábor² írta egyik tanulmányában, hogy a forradalmakat a művészetben is nem elkezdni nehéz, hanem abbahagyni. Ez Woolfra is érvényes volt a Wavesig. 1937-ben megjelent Years³ című regénye azonban némi visszatérést jelent a hagyományos formákhoz. Egy szétbomló nagy család, az előkelő Pergiter-familia történetét mondja el ebben a regényben: 1880-tól a kilencszázharmincas évek elejéig. De formabontásához híven, élettörténetek helyett a szereplők életének csak egy-egy szeletét mutatja be: egyenrangúan jelentéktelen hétköznapijait. Ezzel a regény nyel. közelebb jutott Woolf a realista ábrázolásmódhoz, de az Évek nagy szintézisébe beépítette a korábbi művek vívmányait is.

Az Évek metafizikai jelentésének kibontása az olvasó feladata. Nem kapjuk közvetlenül, mint a Mrs. Dallowayban, de nyilvánvaló, hogy a Pargiter-család története csak illusztrálja a könyv tulajdonképeni mondani valóját: a *változás világformáló erejét*. Az élet dinamikus ábrázolásának igénye természetszerűleg vezetett ide: „aki a világot szereti és akarja és élvezni tudja — írta egyszer Babits —, annak a változást is szeretnie kell”.

Az Évek egyszerre több síkon mutatja be a változást, az idő munkáló hatását: mi az, amit elvesztünk az idő folyamán, mi az, ami megmarad bennünk? Az egyéni lét változásának ábrázolásával párhuzamosan fut az Évek másik problémája, mjéként reagál az egyén a változó korokra. Woolf ebben a regényben az életformák változását, az *életérzés átalakulását is érzékeny szeizmográfként jelzi*. Az Orlandó több fejezete nem oldja fel az egyes korokra vonatkozó észrevételeket, az Években már a személyek magatartásában, apró gesztusaikban, gondolkozásmódjukban, szemléletükben felszívódva kapjuk mindazt, amit az Orlandó utolsó fejezetében a XIX. és XX. századról olvastunk.

Az életforma megváltozását és az életérzés átalakulását az Évek utolsó fejezetében, a Ma címűben ábrázolja a legtisztábban. Ez a könyv

¹ Rónay György: A regény és az élet, 273. l.

² Halász Gábor: A stílzálás alkonya, Nyugat, 1941.

³ Magyar ford.: Évek. Ford.: Hevesi András, 1940. Bevezetés: Schöppflin Aladár.

is egy estély leírásával ér véget, az estélyen mégegyszer találkozik a szét-hulló Pargiter-rokonság: öregek és fiatalok, multszázadiak és a világháborús nemzedék. A regény csúcspontja a 70 esztendő Eleanor és Peggy, a még fiatal rokonlány, az orvosnő párbeszéde. Peggy a világháborús nemzedék intellektuális típusának hű vonásokkal megrajzolt figurája: az emberi kapcsolatokban és saját érzéseiben egyaránt kételkedő, mindent elemző specialista. Nem tud feloldódni saját nemzedékében sem. Woolf valamennyi figurája a magány szorongatásával kinlódik, Peggy nemzedékének magány-élménye is egészen más, mint az előttünk járó nemzedéké. Azok érzettük, gátlásaik miatt maradtak magánosak, Pargiter ezredes egyszer sem tudja megmondani felnőtt lányának, hogy szeretőt tart, bármennyire is szeretné kidobni magából ezt a titkot, Peggyéknek már nincs is mondani-valójuk, csak bizonytalan érzéseik és tisztázatlan nosztalgiáik.

Az Évek nagy újdonsága, hogy a Pargiter-család felbomlásán keresztül *egy egész társadalmi rend végső atomizálódását is bemutatja*. Valamennyi regénye az angol felsőközéposztály zárt légkörében játszódik, hősei gyakran mondják magukról és egymásról, hogy sznobok. Korábbi regényeiben csak egy-egy figura egyéni életérzéséből következtethettünk ennek a társadalmi osztálynak a jellegére, életformájára, tendenciáira. Clarissáék kifinomult életélvezésének stílusából, felfokozott érzékenységből, elmúlásélményéből érezni lehetett, hogy mindebben egy lényegében ambíciók nélküli, régen révébejutott társadalmi réteg magatartása nyilatkozik meg. Az Évek finoman érzeteti ennek a rétegnek a hanyatlását, dekadenciáját, és a regény utolsó jelenetében már egy új osztály hangja jelentkezik. Ez a jelentkezés csak szimbolikus jellegű, de Woolf regényeiben mindig nagy jelentőségük van az utolsó jeleneteknek, anélkül, hogy különösen kipointirozná őket. A hajnalba nyúló estély végén házmestergyerek toppannak be reggeli köszöntőt énekelve. A felnőttek nem tudnak velük mit kezdeni, valami félelmetes volt furcsa danájukban. Egyikük biztatja őket: No, beszéljete! Peggy válaszol helyettük: „Az új nemzedéknek eszeágában sincs beszélni” és North, osztálya ábrándozó-játékos modorában azon töpreng: „hol vannak a boltosok, bútorosok, borbélyok? — felsorolva magában néhány ipart, amelyek mind b betűvel kezdődtek. Mert akármennyire büszke Delia arra, hogy vegyes társaságot lát vendégül, itt bizony csak grófok és grandok vannak. És mi kezdődik még g-vel...”

* * *

Woolf műveit és egyéni sorsát, mint két határkö, az első és a második világháború zárja keretbe. Talán senki sem ábrázolta olyan tökéletesen a két világháború közötti nyugateurópai embert. Legfontosabb művei is a két világháború között jelentek meg. Az első világháborúból örökölt idegbaja a bombázások idején újra elhatalmasodott rajta. 1941-ben teljes idegösszeroppanásban egy folyóba vetette magát. Ötvenhárom éves volt. Egyik angol méltatója szimbolumot lát a halálnem kiválasztásában: Woolf az életet mindig folyamhoz hasonlította.

Vargha Kálmán